

تفسیر و حانی

گزارشی از تفسیر علامه مجاهد

شهید آیت الله حاج آقا سید مصطفی خمینی (قدس سره)

تألیف:

دکتر محمد علی لسانی فشارکی

عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

لسانی فشارکی، محمدعلی

تفسیر روحانی: گزارشی از تفسیر علامه مجاهد شهید آیت‌الله سیدمصطفی خمینی (س) /
{ویرایش ۲}، نویسنده محمدعلی لسانی فشارکی. - تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)،
مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۷۶. ۲۶۲ ص.

ISBN: 964 - 335 - 555 - 1

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۲۶۱ - ۲۶۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. خمینی، مصطفی، ۱۳۰۹-۱۳۵۶. -- تفسیر قرآن کریم -- نقد و تفسیر. ۲. تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴.

الف. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س). مؤسسه چاپ و نشر عروج. ب. عنوان.

۲۹۷ / ۱۷۹

BP ۹۸ / خ ۸ ت ۷۰۸۲

م ۸۲ - ۷۰۸۵

کتابخانه ملی ایران

کد / م ۴۰۶

مؤسسه چاپ و نشر عروج

♦ تفسیر روحانی

✓ نویسنده: محمدعلی لسانی فشارکی

✓ ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س))

✓ چاپ دوم: ۱۳۸۶ / ۱۵۰۰ نسخه

✓ قیمت: ۳۰۰۰ تومان

• خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخر رازی، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۶۶۴۰۲۸۷۳ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷

• مراکز پخش: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای زاندارمری، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۶۶۹۵۵۷۳۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی (س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۳، تلفن: ۵۵۲۰۳۸۰۱

• کلبه نمایندگان فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

تقدیم به:

همکارگرمی دانشگاهی و همسر عزیزم
سرکار خانم نرگس پروازی ایزدی
که اگر دستیاری و همیاری وی نبود
هرگز تدارک این نوشتار میسر نمی نمود.

«مؤلف»

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
الف	مقدمه
۱	بخش اول: قرآن شناسی مفسر
۵	فصل اول: اصالت و جاودانگی قرآن
۱۱	فصل دوم: زبان و بیان قرآن
۱۷	فصل سوم: هدایت و اعجاز قرآن
۲۷	بخش دوم: دیدگاههای مفسر در علوم قرآنی
۳۱	فصل اول: در علم قرائات و فن تجوید
۴۱	فصل دوم: در علم رسم المصحف
۴۵	فصل سوم: در علم وقف و ابتدا
۴۷	فصل چهارم: در علم مکی و مدنی و ترتیب نزول
۵۳	فصل پنجم: در علم المناسبه
۵۵	فصل ششم: در علم محکم و متشابه
۵۹	فصل هفتم: در علم ناسخ و منسوخ
۶۱	فصل هشتم: در علم وجوه و نظایر

۶۵	فصل نهم: در علم تقسیمات قرآن
۶۹	فصل دهم: در علم فواتح سُور
۷۵	فصل یازدهم: در علم خواص القرآن
۷۷	فصل دوازدهم: در علم فضائل السُّور
۷۹	بخش سوم: مبانی روش شناختی مفسر
۸۵	فصل اول: تبیین قرآن با قرآن
۸۹	فصل دوم: شاگردی در مکتب اهل بیت (ع)
۹۱	فصل سوم: با صحابه و تابعین
۹۳	فصل چهارم: مکتب تفسیری پدر
۹۷	فصل پنجم: ترتیبی - موضوعی
۱۰۵	فصل ششم: طرح جامع
۱۱۱	فصل هفتم: عملی - کاربردی
۱۱۷	فصل هشتم: نیایش و ابتهال
۱۲۳	فصل نهم: تفسیر روحانی و رحمانی
۱۲۷	فصل دهم: تتبُّع آرا و اقوال
۱۳۱	فصل یازدهم: تصدیق اقوال
۱۳۳	فصل دوازدهم: اجتهاد و تحقیق
۱۳۵	فصل سیزدهم: تعمیم و توسعه
۱۴۱	فصل چهاردهم: جامع و مانع
۱۴۵	فصل پانزدهم: تفصیل، نه اِطاله
۱۴۹	فصل شانزدهم: تفکیک مباحث
۱۵۱	فصل هفدهم: استخدام جمیع علوم و فنون
۱۵۵	فصل هجدهم: حذف اسرائیلیات
۱۵۷	فصل نوزدهم: همراهی و دمسازی با اهل زمانه

۱۶۱	بخش چهارم: گلچین مباحث تفسیری
۱۶۳	فصل اول: مباحث فقهی - تفسیری
۱۶۷	فصل دوم: مباحث اصولی - تفسیری
۱۷۱	فصل سوم: مباحث لغوی - تفسیری
۱۷۷	فصل چهارم: مباحث نحوی - تفسیری
۱۸۳	فصل پنجم: مباحث بلاغی - تفسیری
۱۸۹	فصل ششم: مباحث فلسفی - تفسیری
۱۹۷	فصل هفتم: مباحث کلامی - تفسیری
۲۰۳	فصل هشتم: مباحث عرفانی - تفسیری
۲۰۷	فصل نهم: مباحث اخلاقی - تفسیری
۲۳۱	فصل دهم: مباحث اجتماعی - تفسیری

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم. و صلى الله على من ختم به النبيين، و ارسله رحمة للعالمين، وعلى اهل بيته الطيبين، و اصحابه المنتجبين، والسلام على الحجة الثانية عشر، القائم المنتظر، و على نوابه المراجع في الحوادث الواقعة، لاسيما امامنا امام المسلمين، السيد روح الله الموسوي الخميني، رضوان الله عليهم اجمعين. اللهم يا مالک يوم الدين، اياک نعبد و اياک نستعين، اهدنا صراط الذين انعمت عليهم، من النبيين والصديقين و الشهداء والصالحين، و حسن اولئک رفيقاً.

کتابت وحی، تلاوت آیات، گفتگو با بندگان خدا درباره سخن خدا، و بر سر سفره پهن الهی با اقشار مختلف مردم نشست، و بر ریزش و بارش شفا و رحمت الهی نگریستن، توفیقی است بس بزرگ که علی الاصول وصول به آن، رسیدن به همه چیز است، و بی نیاز شدن از همه چیز؛ بویژه آنکه این گشت و گذار در سایه سار آیات بینات، و تنعم از انواع نعمات، و تمتع از اقسام نعمات قرآن کریم در معیت عالمی عامل، فقیهی فیلسوف، حکیمی عارف، و متکلمی ادیب چونان علامه مجاهد، آیت الله شهید حاج آقا سید مصطفی خمینی - قدس سره - بوده باشد که چند و چون برخوردهای آن در وصف نیاید.

نگارنده را ضمن سپاسگزاری این نعمت پر ارج الهی با خوانندگان گرامی این کتاب، سخنی چند است که به جای مقدمه تقدیم می‌گردد: محتوای کتاب از آنجا که در قالب ابواب و فصول، و عناوین اصلی و فرعی سامان یافته است، به معرفی و تعریف در خلال مقدمه نیازمند نیست. تنها، گفتنی است که آنچه نگارنده در بخشها و فصلهای کتاب پیش‌نهاد است، نه همه آن است که آهنگ آن داشته است، بلکه تمامی تاب و توان اوست که در میان گذاشته است. افتخار نگارنده در این است که به هر ترتیب، آغازگر کاری بس بایسته، و اقدامی بس شایسته، یعنی نگارش کتابهای معرف برای آثار گرانقدر مرحوم حاج آقا مصطفی خمینی (قده) است، و افزون بر این هیچ ادعایی ندارد.

در گزینش مطالب و نحوه تدوین ابواب و فصول کتاب، سعی بر آن رفته است که حتی الامکان برای همگان خواندنی باشد، و هر خواننده را در هر سطح، متناسب با طلب و توان، مطلبی دستگیر شود؛ نه آنچنان حوزوی رقم زده شود که دانشگاهی را مطبوع نباشد، و نه آنچنان دانشگاهی نگاشته شود که حوزوی را مطلوب نیفتد؛ پشتوانه تخصصی کتاب، آن را برای دانشجویان و دانش‌آموزان و اقشار مختلف علاقه‌مند، از حیث انتفاع نیندازد، و به گونه‌ای باشد که بتوانند در مقام مطالعه از کتاب بهره جویند؛ و در مقام تحقیق با پرسش و مراجعه، راه وصول به ژرفای مطالب را ببینند.

الحق، تفسیر حاج آقا مصطفی - رضوان الله تعالی علیه - درخور آن است که در کتابی مفصل، دست‌کم هم حجم آن معرفی گردد، و در واقع به صورت تقریرات کتبی، تدریس شود، و در آن مقام تفصیل، انواع مقایسه‌ها در کار بیاید، و جایگاه علمی و عملی ریزپردازیه‌های آن مفسر عالیقدر، چنانکه باید و شاید آشکار گردد. آقا نگارنده به حکم التزام به اختصار، همه جا تفصیل مقایسه‌ها را به خوانندگان متتبع و اهل فضل و انهداده، و حجم محدود و صفحات معدود کتاب را هرچه بیشتر به معرفی امتیازات و ابتکارات، و نقل و توضیح افادات مرحوم حاج آقا مصطفی (قده) اختصاص داده است؛ و در عین حال، مأخذ مطالب هرچند نوعاً به خود تفسیر محدود است، با دقت تمام در پاورقیها ارائه شده و در بیشتر موارد با اشاراتی در متن همراه گردیده است.

به راستی، تفسیر مرحوم حاج آقا مصطفی - قدس سره - شجره طیبه‌ای است که ریشه

در خاک، و سر بر افلاک دارد؛ از جمله، گسترش و تکمیل آن را تا یک دوره کامل تفسیر ترتیبی - موضوعی قرآن کریم توسط علما و فضیلاي حوزه و دانشگاه، نگارنده به عین البقین دیده و در طراحی و تدوین کتاب پیوسته منظور داشته است و راه را برای تحقق چنین تبوُّ مبارکی همواره هموار ساخته است. این تفسیر نخستین تفسیری است که بر قرآن کریم نوشته می شود، ناظر بر همه تفاسیر گذشته، بل آینده، بدون آنکه هیچ تفسیر دیگری را منبع یا مأخذ خود قرار دهد؛ به گونه ای که خصیصه «مهیماً علیه» را برای قرآن کریم نسبت به کتب آسمانی پیشین به یاد می آورد؛ و نگارنده مراقب آن بوده است که این ویژگی با بعضی ارجاعات و استنادات شکلی و صوری که البته ظاهر یک تحقیق را می آراید، تحت الشعاع قرار نگیرد و مورد غفلت یا انکار واقع نگردد.

نسخه چاپی موجود از تفسیر مرحوم حاج آقا مصطفی که نام تفسیر القرآن الکریم را بر خود دارد، طبعاً این ایهام، بل اشعار را دربردارد که این همان نامی است که مفسر فقید، مجاهد شهید بر آن نهاده است. در جایی که تعبیر ایشان در آغاز یادداشت مختصری که مقدمه تفسیر تلقی شده است، چنین است: «وبعد، فهذا تفسیر القرآن الکریم و الفرقان المستقیم والذکر الحکیم و الکتاب العظیم». اگر این تعبیر را «نام گذاری» به حساب آوریم، تفسیرمان یک «نام دوازده کلمه ای» خواهد داشت؛ و اگر نه، دانشمندان و محققانی که از این پس، درون و پیرامون تفسیر حاج آقا مصطفی (قلده) به تحقیق و تألیف خواهند پرداخت، نامی چون المصطفی فی علم التفسیر بر الگوی کتابهای مشهور در علم اصول، عربیت و تاریخ، با نامهای المستصفی، المستقصی و المستجاد، بر آن خواهند نهاد؛ یا اینکه بحق، آن را سید التفاسیر، به قرینه صفة التفاسیر، نوشته بعضی از محققان معاصر اهل سنت خواهند نامید؛ یا اینکه بنا به وعده الهی، این تفسیر، بی نام، از همه تفاسیر دیگر نامدارتر خواهد گردید. نگارنده در طول ابواب و فصول این کتاب، همه جا «تفسیر» را برای اثر، یعنی تفسیر چهار جلدی تحت عنوان تفسیر القرآن الکریم، و «مفسر» را برای صاحب اثر به اختصار، به کار برده است. از سوی دیگر، در گیرودار مطالعه و تحقیق در زوایا و خبایای تفسیر از همان آغاز، عنوان تفسیر روحانی برای نگارنده تداعی گردید، و هرچه بیشتر پیش رفت، بر آن مصرتر گردید تا آنجا که یکی از مبانی روش شناختی مفسر را «روحانی و

رحمانی بودن تفسیر» باز نمود، و اینک همان عنوان را برای این کتاب معرّف، پیشنهاد می‌کند. حال، صاحب‌نظران نیز همین عنوان را برای خود تفسیر نیز در چاپ مجدد و محقّق آن تصویب کنند یا نه، مطلب دیگری است؛ نگارنده که بی‌شک این نام را الهامی نیروبخش از سوی ارواح پرفتوح حضرت امام و دو فرزند دلبندشان، حاج آقا مصطفی و حاج سید احمد آقا- رضوان الله تعالی علیهم اجمعین - می‌داند، برای چاپهای بعدی متن تفسیر، و ترجمه‌های آن - ان شاء الله تعالی - به زبانهای دیگر با تأکید، نام التفسیر الروحانی و برگردانهای آن را بر هر نام دیگری ترجیح می‌نهد.

سخن واپسین آنکه نگارنده تنها به سائقه شیفتگی نسبت به تفسیر، و سابقه اخلاص و ارادت قلبی نسبت به مفسّر، علی‌رغم آنکه هرگز دیدار ایشان برای وی دست نداده است، پیشنهاد مؤسسه جلیله تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س) را دایر بر تألیف چنین کتابی پذیرفته است، و به حکم وظیفه، در این زمینه آنچه در توان داشته کوتاهی نکرده است. بدیهی است که هرگونه تذکر و پیشنهاد اصلاحی یا تکمیلی را در هر مرحله از بازبینی و ویرایش و نشر و تجدید چاپ و ترجمه و غیره از صمیم قلب پذیرا خواهد بود، و در جهت بهسازی این اثر به کار خواهد بست.

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَ الْيَكُ اُنْبَا وَ الْيَكُ الْمَصِيرُ. رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ اغْفِرْ لَنَا، رَبَّنَا اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ لَاخَوَانَنَا الَّذِيْنَ سَبَقُونَا بِالْاِيْمَانِ وَ لَا تَجْعَلْ فِيْ قُلُوْبِنَا غِلًا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوا، رَبَّنَا، اَنْتَ رَؤُفٌ رَّحِيمٌ.

تهران - تابستان ۱۳۷۶ - محمدعلی لسانی فشارکی